

**МОБІЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У КОНФЛІКТІ НА СХОДІ УКРАЇНИ:
ІДЕОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА РЕСУРСИ РОЗБУДОВИ МИРУ**

Андрій Багінський

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського»

ORCID: 0000-0001-5633-4614

***Анотація.** Дослідження конфлікту на Сході України потребує розширення евристичних меж та подолання односторонності підходів. В даній статті здійснюється спроба побачити протистояння на Донбасі в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні, враховуючи встановлення миру як важливу мету завершення конфлікту. У дослідженні робиться припущення, що мобілізація громадянського суспільства може стати чинником подолання суперечностей в українському соціумі. Для розуміння причин конфлікту використовується концепція «конфліктного етосу», зокрема щодо подій на Майдані 2013-2014 рр.. Поляризація суспільства також розглядається в межах більш раннього періоду 2000-х рр.. Окреслюються перспективи миротворчого руху в Україні з огляду на*

думки його активістів, що досліджено за допомогою проведеного опитування.

Ключові слова: *мир, громадянське суспільство, мобілізація, конфлікт, Україна.*

Вступ

Врегулювання конфлікту та розбудова миру на Сході України передбачає знаходження вдалої комбінації інтересів, ресурсів та їхньої мобілізації, що може потенційно забезпечити тривалий мир. В першу чергу йдеться про мобілізацію в межах держави як організації з монополією на використання сили, та мобілізацію громадянського суспільства як сукупності недержавних організацій, що володіють засобами захисту прав людини.

Значна частина наукових праць з конфліктних студій (conflict studies) стосується становлення інститутів демократії для подолання наслідків насилля та авторитарного минулого. Але навіть найбільш демократичні суспільства не здатні забезпечити відсутність насилля в межах мирного співжиття.

Мета статті – розглянути ідеологічні обмеження мобілізації громадянського суспільства в Україні у передконфліктний та конфліктний період та окреслити шляхи посилення його впливу в процесі мирного врегулювання конфлікту.

Серед різноманітних ресурсів мобілізації громадянського суспільства вагоме місце займає ідеологія. Важливість ідеологічного ресурсу мобілізації позначається тим, що колективна дія спирається на певні уявлення людей. Тому, в межах даної статті, поняття ідеології буде використовуватись у сенсі сукупності уявлень людей, що призводять до

соціальних дій. Ідеологічні межі конфлікту будуть проаналізовані за допомогою концепції «конфліктного етосу». До конфлікту буде віднесено не лише історичний проміжок подій 2014-2017 рр. в Україні, але і більш ранні події Майдану 2013-початку 2014 рр., що на думку автора сформували передумови конфліктного етосу, а також ідеологічну поляризацію українського суспільства всередині 2000-х рр..

Постконфліктні та поставторитарні держави крім організаційної і ресурсної слабкості демонструють ідеологічні труднощі, що виявляється у поверненні до радикальних націоналістичних політичних поглядів, зокрема серед партій, що беруть активну участь у політиці (як це наприклад відбувається у Боснії і Герцеговині та Сербії). Підвищення легітимності державних інститутів, а з іншої сторони, забезпечення громадянських прав і свобод часто може виступати дилемою для розбудови миру. Навіть найбільш розвинуті суспільства не позбавлені конфліктогенності, тому завданням держави стає мобілізація ресурсів для подолання соціальних конфліктів всередині неї.

Відповідно, першою гіпотезою дослідження слугуватиме теза про зародження ідеологічних суперечностей, що призвели до конфлікту в Україні ще в 2000 рр.. Відбулася локалізація гібридного дискурсу на Сході України та його поляризація з націоналістичним та державним дискурсом. Другою гіпотезою є те, що мобілізація суспільства в 2014 р. відбулася через масове порушення прав людини на Майдані і саме під час подій на Майдані сформувався так званий конфліктний етос. Третьою гіпотезою дослідження висунуто припущення, що посилення спроможностей громадянського суспільства в напрямку встановлення

миру в Україні буде досягнуто за допомогою діалогу та консолідації громадських організацій, а також нівелювання сил, які шкодять мирним ініціативам (так званих спойлерів). Для підтвердження чи спростування останньої тези автор опитав експертів та активістів громадянського суспільства в Україні, і результати опитування будуть проаналізовані в останній частині статті.

Розмірковуючи над шляхами врегулювання конфлікту в Україні потрібно зазначити, що подолання наслідків масового насильства, формування колективної пам'яті, питання репарацій, розбудова інституцій перебуває у фокусі теорій перехідного (транзитивного) правосуддя (Olsen, Payne & Reiter, 2010; Mendez, 2016; Hamber & Wilson, 2002; Miller, 2008, etc.). У найзагальнішому значенні транзитивне правосуддя – це «комплекс механізмів та підходів, спрямованих на подолання або примирення з насильством у минулому» (Olsen, 2010a). В багатьох дослідженнях визначаються чотири базових складових транзитивного правосуддя – це: кримінальні переслідування, встановлення правди, репарації та інституційні реформи.

Оскільки кожен конфлікт має специфічну природу, власні особливості перебігу та конфігурацію учасників, дані чотири постконфліктні інструменти варіюються залежно від локального контексту. Широке розуміння застосування транзитивного правосуддя на локальному рівні пов'язано з тим, як люди щодня долають несправедливість та труднощі на місцях у безпосередньому щоденному досвіді (Gready and Robins, 2017). Повсякденні досвіди формують «гібридний порядок», який поєднує місцеві соціальні практики і

уявлення, що можуть як опонувати миротворенню, так і посилювати розбудову миру. Вивчення потенційних можливостей громадянського суспільства у поєднанні локальних ініціатив з державною політикою у врегулюванні конфлікту є необхідним в Україні: з однієї сторони – конфлікт станом на червень 2018 р. перебуває в активній фазі, застосовується важке озброєння, зростає кількість жертв та поранених. З іншої сторони, без пошуку відповідей на запитання щодо встановлення миру буде важко побачити горизонт як завершення протистояння на Сході України, так і розвитку країни в цілому.

У визначенні мобілізації в нагоді стане дефініція Чарльза Тіллі, де мобілізація розуміється як процес в якому група отримує контроль за ресурсами потрібними для дії. Даними ресурсами можуть бути ринок, влада, зброя, голоси на виборах, і все інше, що використовується у діях на основі спільних інтересів. Інтереси можуть бути як суто індивідуальними, так і універсальними, а люди залучаються до колективних дій як випадково, так і організовано (Tilly 1977: 10). Стаття представляє спробу аналізу мобілізації громадянського суспільства у межах конфлікту на Донбасі з огляду на перспективи його подальшого врегулювання. В змісті статті важливим ресурсом мобілізації громадянського суспільства для вирішення проблеми миру стає ідеологія як комплекс ідей та уявлень.

В межах дослідження недержавного сектору мобілізації важливою є теза Ч. Тіллі, що група може мати розгалужену структуру, але бути бідною на ресурси, або навпаки – більшість ресурсів перебуває під індивідуальним контролем. Побудова демократичного суспільства як

основа примирення передбачає розподіл ресурсів і відповідно досягнення миру може бути наслідком передання і появи ресурсів на локальному рівні громадянського суспільства. Водночас, деякі успіхи у постконфліктному врегулюванні таких держав як Руанда свідчать, що авторитарний шлях до консолідації ресурсів примирення також може бути однією з траєкторій мирного розвитку (Straus, Waldorf, 2011). Відповідно, широке залучення громадянського суспільства до мирного процесу, та надання «голосу» якомога більшій кількості соціальних груп створює підвалини для більш тривалого та стабільного миру.

Щоб побачити динаміку конфлікту в Україні варто зануритись у події, які вже стали новітньою історією.

Громадянське суспільство у вирі протистояння

В 2014 році Україна стикнулася з небаченим до цього воєнно-політичним конфліктом: протистояння на Сході країни налічує тисячі жертв та поранених, більше мільйона людей були змушені залишити свої домівки, а держава зазнала значних економічних та інфраструктурних збитків. Показово, що супротив російському втручання на територію України на перших фазах конфлікту відбувався завдяки активному залученню ресурсів громадянського суспільства і волонтерському забезпеченню української армії. Суспільство охопив підйом патріотичних настроїв, а на лінію фронту, крім звичайних мобілізованих солдат з усіх регіонів країни, вийшли радикально налаштовані добровольчі батальйони.

Антитерористична операція (АТО), оголошена Українським урядом 15 квітня 2014 р. не додала легітимності воєнним діям та використанню важкої зброї у цивільному секторі і створила умови для оскарження дій України у міжнародних судових інстанціях. 21 травня 2015 року Український парламент прийняв заяву про «Відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про політичні та громадянські права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Це стосується зокрема статей 5, 6 і 13 Пакту: права на свободу та особисту недоторканність, права на справедливий суд, права на ефективний засіб юридичного захисту (Постанова, 2015).

На окупованій території Донбасу були здійснені важкі злочини проти базових прав і свобод людини. На думку авторів звіту Української Гельсінської Спілки є достатньо підстав вважати, що було скоєно міжнародні воєнні злочини: тортури і нелюдське поводження, зазіхання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження, зґвалтування, умисне заподіяння сильних страждань, серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю. Дані злочини, у разі їх розслідування та доказів, ймовірно будуть розглядатися українськими національними та міжнародними судами (Бриних, Бабій, 2018)

Порушення громадянських і політичних прав стосується також внутрішньо переміщених осіб в Україні, які внаслідок конфлікту були змушені покинути своє житло. Більшість з 1 млн. 424 тис. зареєстрованих переселенців не мають можливості голосувати на місцевих виборах через відсутність процедури тимчасового внесення до виборчого реєстру без зміни виборчої адреси. «Через зазначені невідповідності

законодавчої бази, ВПО у 2016 році не взяли участь у місцевих виборах в 438-ми територіальних громадах» (Каплан, 2017). Громадяни України усунуті від участі у місцевих справах, що зрештою може призвести до збільшення позовів у міжнародних судах щодо неналежного виконання державою її функцій.

Події Майдану осені 2013-зими 2014 рр., анексія Криму, сепаратизм на Сході України супроводжувались значною громадянською активністю. У Звіті СММ ОБСЄ вказується на те, що трьома основними чинниками діяльності громадських організацій цього часу стали: зміна спрямованості діяльності раніше зареєстрованих організацій на допомогу людям, які постраждали від конфлікту, також це – новостворені організації, що починають допомагати активістам, військовослужбовцям та консолідувати індивідуальні ініціативи і окремий різновид організацій – ті, що почали допомагати внутрішньо переміщеним особам (ВПО) (Звіт, 2015).

Втім, найбільш проблемним елементом громадянського суспільства стали громадяни України, які залишились на окупованій території. Соціально-економічні проблеми після початку конфлікту зачепили, зокрема, найбільш економічно активну частину населення Сходу України. Підприємці Донбасу опинились у своєрідній подвійній пастці (double bind): якщо вони платитимуть податки сепаратистам, то їх звинуватять у фінансуванні тероризму, водночас, якщо вони не зареєструються у псевдо-республіках на них чекають переслідування (Mirimanova, 2018).

Отже, спостерігаємо тривале та значне порушення прав людини в межах конфлікту на Сході. Недотримання прав і свобод людини може створити підґрунтя для мобілізації громадянського суспільства, що зрештою може позначитись на демократизації держави, як це відбулося наприклад у країнах Латинської Америки, зокрема у Гватемалі, де прогресивні актори громадянського суспільства, в першу чергу жертви конфлікту, брали активну участь в укладенні мирних угод та постконфліктній розбудові суспільства (Brett, 2017).

Тепер спробуємо розглянути ідеологічні причини ескалації насильства та масових порушень прав людини на Донбасі, що призвели до розгортання конфлікту.

Локалізація гібридного дискурсу: назад в 2000 рр.

Поняття «гібридний політичний режим», «гібридна війна» останніми роками широко увійшли у щоденний соціально-політичний дискурс. «Гібридність» позначає проміжну природу суспільних феноменів, що відхиляються від нормативних уявлень демократичності та авторитаризму, або, наприклад, класичних воєнних дій і спецоперацій.

Гібридність використовується для пояснення контекстів багатоманітних соціальних форм, або «життє-світів», а також «гібридного порядку», який поєднує різні практики урядування, соціальної регуляції, тобто те, що позначається як традиційне, корінне, локальне на противагу модерному (Grenfell, 2015, 285).

Український Донбас можна вважати втіленням гібридності саме у вищезгаданому значенні. Традиційний гібридний порядок промислового регіону з сильними регіональними та локальними ідентифікаціями і слабкою національною ідентичністю сформувався ще за часів Радянського Союзу і оформився вже у пострадянський період. Місцеві еліти скористалися таким станом речей і почали вибудовувати власні, місцеві версії історії, спираючись на радянську, а не російську чи українську ідентичність (Wilson, 1994, Ishchenko, 2014).

На рівні публічного дискурсу Луганські та Донецькі керівники підтримували смисловий зв'язок з офіційним Києвом. Проте, опозиційний до центрального стиль мислення та подвійні стандарти можна спостерігати на рівні документів місцевої влади. Так, в обласній програмі «Патріот Луганщини», затвердженій рішенням Луганської обласної ради від 24 листопада 2006 р. наголос робиться на датах і святах радянського минулого – День Перемоги (9 травня), День виводу радянських військ з Афганістану (15 лютого), День захисників Вітчизни (23 лютого). Водночас, День Незалежності України – основне свято Української держави в окрему програму заходів не входить – йому відводиться лише одне речення програми, пов'язане з конкурсом на найкращий публіцистичний твір.

Ще однією рисою документа є протиставлення націоналізму та патріотизму: «все більш помітною стала втрата суспільством патріотичної свідомості. Багато в чому втрачене істинне розуміння інтернаціоналізму» (Програма, 2006). Очевидно, що при зовнішній показній лояльності до державних українських пам'ятних дат, акцент робиться на місцевому

патріотизмі, що з одного боку, посилював ізоляціоністські настрої регіону, а з іншого – мав чітку апеляцію до радянського минулого. Це виявилось, зокрема, у стереотипах: «Донбас годує Україну», де шахтарський регіон показувався як такий без якого Українська держава не може існувати.

В цей же час на рівні національного уряду радянське минуле переоцінюється та засуджується. В 2006 р. парламент прийняв Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який засуджує «злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності». Даний закон за рік після цього підтверджується Указом Президента України, де Голодомор визначається як геноцид українського народу (Закон, 2006). Таким чином, одним з перших ідеологічних розколів між офіційним Києвом та Донбасом є різне, більшою поляризоване трактування радянського минулого.

Отже, можна побачити, що на рівні політики пам'яті держава СРСР визначається як тоталітарний режим, відповідальний за масове насильство на українських землях. Водночас, у офіційних документах місцевої влади Донбасу така теза не лише не підтримується – будується цілком альтернативний дискурс позитивного, героїчного радянського минулого. Надалі зіткнення гібридного та офіційного дискурсу в Україні мало різноманітні прояви: це і протести проти встановлення пам'ятника Катерині II у Харкові, і Закон про державну мову (Закон Ківалова-

Колесніченка), ініційований Партією Регіонів, який закріплював особливий статус російської мови, що також викликав протести україномовної частини суспільства.

Указ Президента Ющенка про надання звання героя України націоналісту Степану Бандері також був незрозумілим жителям Сходу України. Ющенко, як Президент обраний переважно голосами Центральної та Західної України, негативно сприймався в індустріальних центрах Донбасу, а його культурна політика розцінювалась як націоналістична. Апеляція до Помаранчевої революції як до вияву свободи також більшою мірою роз'єднувала суспільство. У промові Президента, присвяченій 15-й річниці незалежності України, лунало: «новий український громадянин. На Майдані він відчув свою силу... ніхто тепер не зможе топтати його права» [Ющенко, 2006]. Відповідно ті, хто не був учасником подій Помаранчевого Майдану до «нових громадян» тодішньою владою не зараховувався.

Відповідно, і сам статус Президента України створював поляризацію: якщо Президента Ющенка обирала Центральна та Західна Україна, він працював на своїх виборців і не особливо дбав про своє сприйняття на Сході України. Фактично те саме, але з дзеркальним відображенням відбулося з наступним главою держави – Янукович був вихідцем зі Донбасу, якого підтримав в першу Схід України та Крим.

Гібридний дискурс всіляко насаджувався Російською Федерацією через здійснення ідеологічних інтервенцій. Флеш-моб «Георгіївська стрічка», започаткований у 2005 році і спрямований на символізацію

спільного минулого Росії та інших пострадянських країн у Великій Вітчизняній війні, різко контрастував з заявою Володимира Путіна, що Росія і без України здобула б перемогу у найбільшій трагедії ХХ сторіччя.

Втім, відмова українського політичного керівництва від радянського минулого також здійснювалась мляво і не послідовно: окрім заміни старих пам'ятників на нові, суспільству не було запропоновано жодної об'єднуючої Схід та Захід концепції історії та спільного бачення майбутнього.

Така ситуація, призвела до поляризації на рівні масової свідомості, що зрештою створило передумови до ескалації насильства та посилення конфліктного етосу у 2014 р.

«Майдан» у фокусі конфліктного етосу

Концепт «конфліктного етосу» широко застосовується у працях ізраїльського дослідника Даніеля Бар-Тала. За Бар-Талом, суспільство складають різноманітні соціетальні переконання, але лише деякі переконання є специфічними для конкретного суспільства, вони і формують соціетальний етос (Bar-Tal, 2000: 137). Центральні соціетальні переконання виступають як ідеологічні догми за допомогою яких люди поділяють переконання про себе та оточуючий світ, через них проходить та інтерпретується досвід, судження про інших та нова інформація. Конфліктний етос формується між двома та більше конфліктуючими

групами та відображає картину світу кожної з них, що протистоїть переконанням протилежної групи.

Конфліктний етос має 8 складових: віра в справедливість цілей своєї групи, переконання про безпеку, віра у позитивний образ групи (все позитивне – в групі), внутрішньогрупова віктимізація (група як жертва), соціетальні переконання делегітимізації опонента, віра в патріотизм, соціетальні переконання єдності, переконання миру. Події Майдану, мобілізацію суспільства під час цих подій, і уявлення людей – учасників подій можна проаналізувати за допомогою даних складових конфліктного етосу.

Події Майдану 2013-2014 умовно поділяються на чотири періоди. Відправним пунктом мобілізації суспільства, яким розпочинається перший період, стосується не підписання Президентом Януковичем Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. 21 листопада 2013 року почалися мітинги, на які вийшли студенти і частина проєвропейськи налаштованих українців, протестувальники називають себе «Євромайдан», а мітинги мають мирний характер. На цьому етапі мобілізація прихильників відбувалася через соціальні мережі Facebook і Twitter. На рівні меседжів прагнення до європейської інтеграції показувало цивілізаційний шлях України і бажання людей наблизитись до європейських стандартів життя. Даний етап розгортання мітингів складно назвати масовим.

На відміну від наступного етапу, коли побиття студентів 30 листопада отримало бурхливий відгук у суспільстві і мобілізація сил на

мітингу відбувається вже не тільки через зірвану євроінтеграцію, а й проти насильства, яке демонструють представники влади.

На Майдані Незалежності в Києві зводяться барикади, відділяється досить велика територія для наметового містечка, споруджується сцена з цілодобовими виступами політиків і артистів. Майдан починає об'єднувати різноманітні соціальні групи і поширюватися територіально: мітинги проходять у багатьох обласних і районних центрах Західної та Центральної України. У свою чергу, влада демонструє серію невдалих спроб розгону демонстрацій і протестуючих, а також створює альтернативний мітинг з центром в Маріїнському парку, зовсім недалеко, на захід від Майдану. На провладний мітинг автобусами ввозять в основному робітників і працівників бюджетної сфери східних регіонів України, монтується сцена під гучною назвою «Анти-майдан». Однак, контраст з мотивованими і масштабними протестами Майдану не на користь прихильників влади. Тому мітинг має короткочасний характер.

Символом-гаслом цього періоду виступів стає розтяжка-банер висотою і довжиною в кілька метрів в біло-синіх кольорах провладної Партії Регіонів, вивішений з боку протестуючих на Майдані: «Зрозумійте нас. Задовбало». Меседж адресований учасникам провладного мітингу, і розташований на крайній барикаді, що розділяє Майдан і анти-Майдан. Лозунг «Зрозумійте. Нас задовбало» веде до чотирьох позицій: 1. Між опозиційною та провладною групами складно зафіксувати порозуміння. 2. Опозиційна група НЕ може більше терпіти стан речей у суспільстві, на відміну від провладної групи. 3. Під «Нас» мається на увазі поділ на «ми»

і «вони», що стає основою конфліктного етосу. 4. Можливості для діалогу не вичерпані.

Третій період знаменується січнем 2014 року і ескалацією насильства. Протестуючі починають використовувати запалювальні суміші – так звані коктейлі Молотова і відтісняють поліцію від початку вулиці Грушевського. Поліція в свою чергу використовує автоматичну помпову зброю, а проти учасників Майдану застосовуються репресії.

Закінчується ескалація трагічно – підпал будівлі профспілок, невдалий наступ на Майдан, оголошений владою як антитерористична операція, стрілянина 21-24 лютого і 110 жертв, названих пізніше Героями Небесної Сотні.

Варто відзначити, що учасники Майдану не були цілісною соціальною групою і представляли різноманітність політичних поглядів. Значну частину Майдану склали громадяни націоналістичних поглядів, що неоднозначно сприймалося на Сході України в контексті вищезгаданих локалізації та поляризації гібридного дискурсу. Відповідно, однією з гіпотез дослідження є теза про те, що конфліктний етос, соціетальні вірування, що стали передумовою конфлікту отримали значний прояв під час подій на Майдані.

Якщо використовувати концепт конфліктного етосу для аналізу переконань учасників протесту, то бачимо тут реалізацію бар-талових 8 соціетальних вірувань.

1. *Віра в справедливість цілей своєї групи.* Протестувальники переконані, що Майдан бореться не тільки за європейські цінності, а й проти репресивної політики режиму президента Януковича.

2. *Безпека.* Майдан, огорожений барикадами, представляє собою деякий закритий простір, але крім цього, це – проекція всієї України, яку також потрібно захистити від влади і зовнішніх ворогів, в першу чергу від Росії.

3. *Всі позитивне – в групі.* Якщо умовно розглядати Майдан як центр не тільки політичного, а й культурного протесту, то може бути виявлено, що тут досить цікаво проводити час. Можна зустріти багато творчих людей: письменників, художників, активістів за права людини та інших яскравих особистостей. Це різко контрастує з провладним мітингом, анти-Майданом, куди за рознарядкою влади зверху звозять переважно робочий клас, основними розвагами якого були концерт на сцені та горілка. Водночас, бути на Майдані весело, модно і небезпечно, але саме це обіцяє пригоди та унікальний досвід. Навіть не залученим перехожим цікаво подивитись на Майдан як місце культурного паломництва людей.

4. *Група – це жертва, опонент – злочинець.* Не дивно, що жертви побиті поліцейськими (українською міліцією або «Беркутом») стали в перші ряди протестуючих. У цьому плані, внутрішня динаміка протесту змінюється від вимог відставки уряду і підписання угоди з ЄС до захисту жертв побиття. Всі хто відноситься до влади, навіть пересічні громадяни, які підтримують або навіть нейтрально ставляться до влади автоматично

ідентифікуються як прихильники насильства. Нейтрально налаштовані по відношенню до конфлікту громадяни України, так звані «stand byers», постали перед вибором. Не підтримка протестних мітингів означала в моральному плані мовчазну згоду щодо силових дій влади. Тому чаші терезів у боротьбі за владу в результаті схилилися до опозиції – нейтральна частина суспільства мовчки підтримала Майдан через низьку легітимність дій Януковича і команди.

5. *Нелегітимність опонента.* Термін «легітимність» досить часто звучить на Майдані. Януковича звинувачують в узурпації влади, і це постійно простежується в заявах опозиційних політичних лідерів протесту Арсенія Яценюка, Віталія Кличка та Олега Тягнибока. На думку протестувальників, беззаконня починається з рішення Конституційного суду 2011 року, коли суд під впливом Президента, посилив повноваження останнього. Після цього сам Янукович показується як максимально корупційний диктатор, який узурпував свої повноваження, а тепер ще й використовує не законну силу проти мирного протесту. Особливо негативним є ставлення протестуючих до «Беркуту» – поліцейської структури, з якої і починається насильство на Майдані. В «Беркут», який охороняв урядовий квартал, з боку протестуючих летять каміння і запалювальні суміші. Той, в свою чергу робить стрімкі, але невдалі контратаки.

6. *Віра в патріотизм, любов, турбота, сила.* З огляду на те, що право-радикальні сили були активно представлені на Майдані, апеляції до патріотизму, особливо в його націоналістичній формі, стали лейтмотивом практично всіх акцій в рамках протестного руху. Усередині

наметового містечка панує дисципліна, але кожен учасник Майдану може розраховувати на підтримку. Особливу роль відіграють рядові кияни, багато з яких не готові брати участь в мітингу безпосередньо, але забезпечують його інфраструктуру їжею, дровами та навіть автомобільними шинами в дні активної фази супротиву. Слоганами, навіть у ліберально налаштованих учасників Майдану стають гасла Організації Українських Націоналістів – Української Повстанської Армії (ОУН-УПА): «Слава Україні – героям слава!». У січні 2014 року в день народження лідера українського націоналізму Степана Бандери в центрі Майдану проходить факельна хода українських націоналістів в пам'ять про героя, який неоднозначно сприймається в Східній Україні.

7. *Віра в єдність* – ігнорування конфліктів всередині. Очевидно, якби Майдан був дезінтегрований зсередини він би програв. Проте, не можна стверджувати і повну відсутність конфліктів всередині мітингу. Не всі протестуючі підтримували радикальні методи, наприклад кидання коктейлів Молотова, або руйнацію пам'ятників Леніну. Однак, консолідуючим фактором стала наявність спільного зовнішнього ворога – представників правоохоронних органів.

8. *Віра у мир*. Навіть в період третьої і четвертої, «гарячих» фаз, Майдану його прихильники активно називають безстрокову акцію мирною. Тут важливо відмітити, що насильство здійснюється і тлумачиться мітингувальниками як вимушене, як самозахист і реакція на сваволю поліції.

Реакцією на Майдан на Сході України стали сепаратистські рухи, підтримувані Російською Федерацією. Як бачимо, конфліктний етос майданівців не лише мобілізував та консолідував їх зусилля, а й створив передумови до розділення суспільства, особливо в найбільш радикальній, націоналістичній складовій Майдану. Очевидно, з тієї сторони, також формувався, опозитний до майданівського конфліктний етос, що, посилюючись російською пропагандою призвів до початку повномасштабного збройного конфлікту. Іншим виявом Майдану стала безпрецедентна для України мобілізація громадянського суспільства – громадський рух борючись проти насильства та сваволі влади став заручником радикально налаштованої частини протесту.

Громадянське суспільство в Україні на межі війни і миру: погляд у майбутнє

Розглядаючи мобілізацію громадянського суспільства як важливий етап для становлення миру в Україні необхідно проаналізувати, які можливості та ресурси мають на сьогодні громадські організації, щоб посилити та прискорити мирні процеси. З цією метою було проведено експертні опитування 5 провідних українських активістів та фахівців громадського сектору у сфері розбудови миру, медіації та діалогу. Експерти обирались за критеріями залученості в сферу миротворення, але також були опитані активісти зі значним бекграундом у адвокаційній

та правозахисній діяльності. Було обрано представників впливових громадських організацій, в яких заходи щодо миротворення складають основний напрям діяльності, враховувалось регіональне охоплення – залучались спеціалісти з різних регіонів України. У дослідженні було використано метод збору думок та заочного інтерв'ювання.

Експертам було задано 5 запитань:

1. Яких ресурсів не вистачає громадським організаціям для діалогу з державними органами, суспільством, іншими громадськими організаціями України?
2. Як можна консолідувати громадянську активність щодо врегулювання збройного конфлікту на Сході України?
3. Чи можливе примирення в Україні? На які аспекти примирення потрібно звернути увагу в першу чергу?
4. Якою має бути мова врегулювання конфлікту? Чого не вистачає у офіційному дискурсі політиків, засобів масової інформації?
5. На Вашу думку, які суб'єкти, або інституції найбільше шкодять становленню миру в Україні?

Відповідно, перше питання мало декілька аспектів. Для того, щоб посилити можливості впливу на процеси миру, громадські організації, слідуючи теорії Чарльза Тіллі, мають володіти багатьма ресурсами та бути сильними організаційно. Матеріальні та ідеологічні ресурси набувають свого значення у взаємодії з державою, іншими

громадськими організаціями та суспільством. Респондент/ка 1 вказує також на першочергову важливість людських ресурсів:

«Вважаю, що головний ресурс будь де – це люди. А бажання чути народ і є тим ресурсом, якого так не вистачає державним органам для діалогу і порозуміння».

Розрив у комунікації влади та народу також підкреслює респондент/ка 2, а причиною такого стану називається відсутність знань як ресурсу управління. Знання та навички вказуються як важливий елемент побудови миру у формуванні третього сектору, зокрема підкреслюється дефіцит в Україні «навичок мережування, спільної роботи, інклюзивності та парципативності». Аналогічну тезу підтримує респондент/ка 3, називаючи серед дефіциту ресурсів: брак *«навичок ведення діалогу та розуміння сутності діалогу»*, а також у більш загальному плані *«цінностей відкритого суспільства та готовності слухати і чути один одного»*.

Брак знань та навичок існує не лише у тих, хто приймає політичні рішення, а і у самих представників громадянського суспільства підкреслює респондент/ка 5:

«В першу чергу в багатьох представників українського громадянського суспільства відсутнє поглиблене розуміння роботи влади, зокрема місцевої, що становить значну перешкоду на шляху до ефективної комунікації та взаємодії. Зокрема, коли йдеться про взаємодії з місцевою владою, представники НДО не завжди мають розуміння про

(формальні) механізми взаємодії з владою і, більше того, не завжди розуміють розподіл повноважень та компетенцій між різними органами влади, у зв'язку з чим часто звертаються «не за адресою».

Крім того, представник/ця громадянського суспільства вказує на певні труднощі всередині самого третього сектору в Україні, спричинені зокрема невмінням доносити свої ідеї та конкуренцією за кошти донорів:

«НДО бояться бути використаними владою у власних цілях та не вміють ефективно доносити до влади свої ідеї. Головною перешкодою у комунікації всередині третього сектору, на мою думку, є конкуренція, що виникає через розподіл донорських коштів.»

У пошуці шляхів щодо консолідації громадянської активності у врегулюванні збройного конфлікту на Сході України експерти запропонували декілька інструментів. По-перше, це – продумана політика, що унеможлиблює пропаганду та активна медіа-кампанія, що сприятиме розумінню причин та наслідків конфлікту. Другим аспектом, який пропонують фахівці з розбудови миру, є необхідність впровадження *«форматів, які б дозволили залучити більшість активістів громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на врегулювання конфлікту»* (респондент/ка 2). По-третє, наголос робиться на необхідності встановлення контролю за владою та делегування кандидатів від громадянського суспільства на політичні посади.

Важливим елементом для об'єднання зусиль стає тривалість міжнародної підтримки проектів громадських організацій:

«Підтримка довгострокових проектів НДО може збільшити їхню стабільність, сприяти організаційному розвитку та покращенню комунікації. Особливу увагу також слід звернути на комунікацію між донорською спільнотою та НДО, так як на мою думку така комунікація часто є односторонньою» (респондент/ка 5).

Експерти підкреслюють, що громадянська активність не вирішить всіх проблем пов'язаних з врегулюванням конфлікту. Мобілізація громадянського суспільства може відбуватися у взаємодії з іншими заходами з розбудови миру: демобілізацією комбатантів, роззброєнням та реінтеграцією, а також міжнародною підтримкою. Експерт/ка 4 зауважує, що запитання 2 *«виглядає дещо формуючим. Найширша консолідація громадянської активності не зможе вирішити всіх питань щодо врегулювання. Наприклад, без розробки відповідної державної програми та міжнародної підтримки з DDR (Disarmament, demobilization and reintegration), специфічної саме для ситуації в ОРДЛО важко собі уявити ефективними інші громадянські зусилля. Інша справа, що громадянському суспільству важливо узгоджувати між собою і з державою спільну політику реінтеграції населення окупованих територій. Вважаю, що найефективніші зусилля з врегулювання, трансформації конфлікту передбачають консолідацію гравців всіх рівнів – Track 1, track 2, track 3.»*

Одним з ключових та складних питань є питання примирення в Україні – активну фазу конфлікту на 2018 рік ще не завершено, але експертний пул та громадянські активісти вже розмірковують над цією проблемою. У ході спілкування фахівці наголосили на тому, що примирення – це тривалий процес, що потребує багато часу, можливо навіть зміни поколінь. Респондент/ка 1 вважає, що умовою примирення є розширення перемовин, діалогу та медіацій. Респондент/ка 2 зауважує, що наразі доцільніше говорити про співіснування, ніж про примирення, яке може бути встановлено через пошук взаємної вигоди миру між двома сторонами. Зокрема, йдеться про те, що *«при врегулюванні конфлікту жителі ОРДЛО отримають доступ до різноманітних ресурсів, пропонованих Україною (соціальні, освітні, фінансові, свобода пересування і т.п.), а жителі контрольованої території будуть мати більше безпеки та відсутність «чорної діри» на східному кордоні як фактору дестабілізації країни»*. Конструктивне співіснування як шлях до примирення підкреслює респондент/ка 5:

«Окремі сторони конфлікту не зобов'язані «любити» один одного, але це не означає, що вони не можуть разом працювати та ефективно взаємодіяти».

Крім того, важливим елементом тут має бути отримання більшої інформації про події конфлікту, а інституцією, що може сприяти процесу примирення може бути комісія зі встановлення правди (респондент/ка 3).

Важливим аспектом є мова врегулювання конфлікту, оскільки дискурс ворожнечі, що, зокрема, розповсюджуються деякими українськими політиками через засоби масової інформації, не створює передумов для подолання конфліктної ситуації. Українські експерти громадянського суспільства підкреслюють, що *«мова врегулювання конфлікту має бути максимально нейтральна та беземоційна»* (респондент/ка 2), *«всі перемовини (медіації) повинні бути мовою яка зрозуміла всім сторонам»* (респондент/ка 1). Однією з пропозицій забезпечення нейтральності деякі фахівці пропонують вживання англійських слів замість традиційних українських лексем. Крім того, до мовних характеристик експерти відносять такі як: взаємну повагу, усвідомлення цінності взаємного співіснування, наявність розуму. Респондент/ка 4 також уточнює, що говорити потрібно про мову трансформації, а не мову врегулювання конфлікту.

Останнє запитання до експертів стосувалось інституцій та суб'єктів, які на їхню думку, шкодять мирному процесу, тобто є так званими спойлерами. Тема спойлерів в дослідженнях миротворчої сфери подається як така, що становить один з найбільших ризиків для миру, та можливих рецидивів насилля. Шкідниками, як правило, є лідери та політичні партії, які впевнені, що врегулювання конфлікту слугує не на користь їхнім інтересам і підважить їх владу в майбутньому (Stedman, 2000). Практика вирішення соціально-політичних конфліктів показує, що сам мирний процес створює спойлерів, оскільки повернутися до насилля для останніх завжди легше, в той час як задоволення інтересів всіх задіяних у протистоянні сил є надзвичайно складним завданням.

Українські активісти громадянського суспільства майже одностайні у думці, що найбільшими спойлерами мирного процесу на Донбасі є політики та політичні інститути. Так, респондент/ка 1 зауважує, що миру в Україні шкодить *«меркантильна цинічна політика і особи від неї, які використовують існуючий конфлікт на свою користь та власне збагачення, тим самим нехтуючи інтересами пересічного народу»*. Респондент/ка 2 більшою мірою деталізує спойлерів, до яких відносить: *«Міністерство соціальної політики України, що веде політику відмови у низці законних прав жителям неконтрольованих територій та ВПО (передусім, соціальні виплати, принизливий порядок реєстрації для ВПО тощо); Міністерство інформаційної політики України. Дане Міністерство впроваджує виключно інформаційну політику, спрямовану на протистояння російській пропаганді. При цьому Міністерство виявилось не спроможним розробити та імплементувати окрему комунікаційну політику щодо жителів неконтрольованих територій (ОРДЛО) як громадян України, які опинилися у складній ситуації. Дана комунікаційна стратегія мала б бути спрямована як на жителів ОРДЛО (основний меседж: Україна пам'ятає та дбає про Вас), так і на жителів контрольованої території щодо жителів ОРДЛО (основний меседж: люди, які проживають на неконтрольованій території, – це громадяни України, які опинилися у скрутній ситуації); Верховна Рада та владні політичні сили, які протидіють прийняттю законів, які б дозволяли голосування на місцевих виборах для ВПО, що б забезпечувало їхні громадянські права та сприяло їхній повноцінній інтеграції у нові громади та демонстрували б позитивний приклад ставлення держави Україна до своїх громадян.»*

Респондент/ка 3 також згадує Український парламент і найбільшими шкідниками називає депутатів Верховної Ради України. А респондент/ка 5 наголошує на складності координації мирних та виборчих процесів:

«Проводити мирний процес в Україні особливо складно у контексті наближення виборів, оскільки в цей час збільшується кількість популістичних висловлювань, а фокус медіа-дискурсу помітно зміщується в політичну площину.»

Респондент/ка 4 говорить про більш широкі процеси:

«В моєму досвіді становленню миру шкодять соціальні та психологічні процеси дегуманізації, делегітимізації, не пропрацьовані відчуття страху, болю, гніву.»

Загалом, спілкування з експертами та активістами показало можливості для мобілізації громадянського суспільства в Україні для справи встановлення миру – націленість на формування відповідних навичок діалогу, розуміння механізмів подолання конфлікту на локальному рівні, довгостроковість та стратегічність ініціатив. Водночас, в опитуваннях видно, що складним елементом взаємодії залишається рівень відносин держави та громадянського суспільства: політики викликають недовіру, а громадські організації не готові та не мають достатньої спроможності, щоб завжди ефективно впливати на державу, або делегувати до управління нею своїх представників.

Висновки

Ідеологічними обмеженнями у розгортанні конфлікту на Сході України стали локалізація гібридного дискурсу, поляризація українського суспільства та формування конфліктних етосів. Розбудова миру в Україні залежить від злагодженості громадських зусиль щодо подолання ідеологічних обмежень та наслідків насильства, а також продуманих інтервенцій держави для забезпечення миру, зокрема в межах демобілізації, демілітаризації та реінтеграції. В свою чергу, основними заходами для досягнення примирення потенційно мають стати забезпечення правди, щодо подій попередніх років, що буде розповсюджена у всьому суспільстві, справедливе правосуддя, ефективна система репарацій жертвам конфлікту та інституційні реформи. Дискурс правди як альтернатива гібридним та націоналістичним дискурсам слугуватиме основою мирного співіснування. Подолання наслідків конфлікту не буде можливим без взаємодії держави та громадськості у виробленні єдиних концепцій пам'яті, зокрема щодо історії України в ХХ ст., а також спільного майбутнього в ХХІ ст. Мобілізація громадянського суспільства буде залежати від поліпшення навичок ведення діалогу між громадськими організаціями, збільшення їхньої фінансової та організаційної спроможності, а також подолання спротиву сил, які не зацікавлені у встановленні миру.

Бібліографія

- Бриних, Ярополк, Бабій, Вікторія та інші (2018). «Говорять застінки». Воєнні злочини проти полонених і факти присутності військовослужбовців РФ на Донбасі. Retrieved from https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/Report_Torture_ukr_NED-1.pdf
- Громадянське суспільство та криза в Україні: тематичний звіт (2015). Організація безпеки та співробітництва в Європі. Спеціальна моніторингова місія. Retrieved from <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/217531?download=true>
- Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, №50, ст.504.
- Каплан, Ю.Б. (2015) Особливості інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб у нових територіальних громадах: питання реалізації політичних прав і свобод. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/perem_osoby-2f1a8.pdf
- Областная программа «Патриот Луганщины» (2006). Retrieved from <http://snachki.narod.ru/vospitanie/Patriot/patriot3.htm>
- Постанова Верховної Ради України. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» (2015). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/462-19>

- Ющенко, В.А. 2006. Промова Президента з нагоди 15-ої річниці Незалежності України. *Львівська газета*. 28 серпня. С.5.
- Bar-Tal, D., Halperin, E., Sharvit, K., Zafran, A. Peace and Conflict. *Journal of Peace Psychology*, 2012, Vol. 18, No.1, 40-61.
- Bar-Tal, Daniel (2000). *Shared Beliefs in Society: Social Psychological Analysis* (1st ed.). SAGE Publications, Inc.
- Brett, Roddy. (2017) The Role of Civil Society Actors in Peacemaking: The Case of Guatemala, *Journal of Peacebuilding & Development*, 12:1.
- Gready, Paul & Robins, Simon (2017). Rethinking Civil Society and Transitional Justice: Lessons from Social Movements and «New» Civil Society. *The International Journal of Human Rights*. Retrieved from http://eprints.whiterose.ac.uk/116557/3/Rethinking_civil_society_and_transitional_justice_lessons_from_social_movements_and_new_civil_society.pdf
- Grenfell, Damian (2015). Violence and Spatiality in the Context of Hybridity. In Sarah Smith, Antero B. da Silva, Nuno Canas Mendes, Alarico da Costa Ximenes, Clinton Fernandes and Michael Leach (eds.), *Timor Leste: The local, the regional and the global* (pp. 277-282), Swinburne Press.
- Hamber, Brandon & Wilson, Richard A. (2002). Symbolic Closure Through Memory, Reparation and Revenge in Post-conflict Societies. *Journal of Human Rights*. Vol. 1, No. 1, 35-53.
- Ishchenko, Volodymyr (2014) Ukraine's Fractures. *New Left Review* 87, may-june 2014. Retrieved from <https://newleftreview.org/II/87>

Mendez, Juan A. (2016). Victims as Protagonists in Transitional Justice. *International Journal of Transitional Justice*, Volume 10, Issue 1, 1-5.

Miller, Zinaida. Effects of Invisibility: In Search of the «Economic» in Transitional Justice. *International Journal of Transitional Justice*, Volume 2, Issue 3, 1 December 2008, 266-291.

Mirimanova, Natalia (2018). Donbass Businessmen: From Victims to Peace-builders? Retrieved from <https://carnegie.ru/commentary/75980>

Olsen, Tricia D., Payne, Leigh. A and Reiter, Andrew G (2010). Introduction. In *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficacy*. Washington DC: USIP Books.

Olsen, Tricia D., Payne, Leigh. A and Reiter, Andrew G (2010). Transitional Justice in the World, 1970-2007: Insights from a new dataset. *Journal of Peace Research*. Vol. 47, No. 6 (november 2010), 803-809.

Stedmen, St. Jh. (2000) Spoiler Problems in Peace Processes. In *International Conflict Resolution after the Cold War*. (pp.178-223) Washington DC: The National Academies Press.

Straus, Scott, Waldorf, Lars. (2011). Remaking Rwanda: State Building and Human Rights after Mass Violence. Univ of Wisconsin Press.

Tilly, Charles. (1977). From Mobilization to Revolution. Retrieved from : <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/50931/156.pdf>

Wilson, Andrew (1995) The Donbas Between Ukraine and Russia: the Use of History in Political Disputes. *Journal of Contemporary History*. 1995. 30: 265.